

Федосеева С. В.,
здобувач

Харківського національного університету внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА СТРУКТУРА МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ

Анотація. У статті встановлюються і аналізуються особливості механізму правового виховання. Автор визначає, що механізм правового виховання має власну систему координат. До функціональних елементів механізму правового виховання автор відносить: суспільну правову свідомість, правову свідомість виховуваних, норми права, засоби і способи правового виховання. У статті встановлено, що результатом дії механізму правового виховання є рівень правової вихованості особи і правова культура, визначено та проаналізовано стадії механізму правового виховання.

Ключові слова: механізм правового виховання, правове виховання, стадії механізму правового виховання, ознаки механізму правового виховання, правова свідомість, правова настанова, правова поведінка, правова культура.

Постановка проблеми. Забезпечення стану правопорядку та режиму законності в Україні вимагає від кожної людини достатнього рівня правової культури та правосвідомості. Що у свою чергу залежить від ефективності правового виховання.

Правове виховання є складною правовою категорією, має свою внутрішню будову (систему) і може бути проаналізоване через низку його елементів із позиції системно-структурного підходу.

Проте, окрім сукупності елементів правове виховання складається з окремих взаємопов'язаних процесів: із процесів виховних впливів, процесу прийняття особистістю правових знань, умінь навичок і процесу самовиховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У юридичній науковій літературі правове виховання, його форми, засоби, способи, методи здійснення, структурні елементи досліджували С. С. Алексєєв, В. К. Бабаєв, В. В. Головченко, В. М. Корельський, Н. А. Косирін, В. О. Котюк, В. Н. Кудрявцев, В. В. Лазарєв, С. М. Легуша, А. В. Малько, М. І. Матузов, В. С. Нерсєсянц, В. Д. Перевалов, Є. В. Татарінцева, В. Н. Тищенко та ін.

Проте огляд наукової та навчальної загальнотеоретичної літератури свідчить про те, що на сьогодні проблематика механізму організації та здійснення правового виховання мало досліджена та потребує додаткового спеціально-наукового юридичного вивчення.

У даному контексті, на наш погляд, особливої уваги вимагає опрацювання поняття «механізм правового виховання», його функціонування. Необхідність аналізу змісту і сутності даної правової категорії обумовлюється, по-перше, тим, що у сучасній юридичній науковій літературі практично відсутні спеціальні наукові доробки дослідження даного питання; по-друге, методологічна чіткість і однозначність розуміння зазначеного питання дозволить уникнути низки проблем під час практичної реалізації правового виховання у суспільстві.

З огляду на зазначене у статті автор поставив **за мету** проаналізувати *особливості механізму правового виховання*. Реалізація поставленої мети обумовлює вирішення наступних наукових завдань: виокремити основні ознаки механізму правового виховання; проаналізувати механізм правового виховання як процес,

упорядковану, взаємопов'язану, послідовну зміну стадій, етапів, періодів.

Аналіз юридичної наукової літератури дає підстави у *загальному вигляді механізм правового виховання визначити* як певний процес (сукупність стадій, функціональних елементів), в результаті здійснення якого зі суспільної правової свідомості переносяться правові ідеї і настанови у свідомість правовиховуваних.

Звернімо окремо увагу на те, що механізм правового виховання, як окрема правова категорія, має низку суттєвих ознак.

Так, приміром, для *механізму правового виховання характерна власна система координат*. Інакше кажучи, правове виховання здійснюється на підставі певних засад, ідей, з однієї сторони, як правового регулювання (управління) в цілому, а з іншої сторони, як окремої форми (виду) виховання.

У юридичній загальнотеоретичній літературі, як правило, у *системі принципів правового виховання виокремлюють* дві основні групи основоположних ідей: *загальні принципи та організаційно-функціональні принципи правового виховання* [1, с. 18].

При цьому *загальні принципи механізму правового виховання* традиційно у правничій літературі визначають як ідейні засади, що характеризують сутність усієї системи правового виховання [2, с. 103].

З огляду на зазначене, маємо підстави підкреслити, що загальні принципи механізму правового виховання є характерними для правового виховання як окремого правового явища, як частини (елементу) правового регулювання. Загальні принципи забезпечують ефективність механізму управління правовиховним процесом. Вони характеризують сутність управління як єдиного, циклічного процесу, який постійно повторюється.

Ми цілком погоджуємось із загальноприйнятою точкою зору у юридичній літературі, і до числа загальних принципів механізму правового виховання відносимо: принцип законності, об'єктивності, локальності, конкретності, науковості і гласності [3].

Звернімо окремо увагу на те, що *організаційно-функціональні принципи механізму правового виховання* безпосередньо визначають дієвість та ефективність системи правового виховання [2, с. 104]. Вони характеризують механізм правового виховання у дії, забезпечують здійснення правового виховання, обумовлюють досягнення його мети і завдань.

До числа *організаційно-функціональних принципів механізму правового виховання, на нашу думку, слід віднести*: принцип раціональної організації правового виховання, принцип комплексності та координованості механізму правового виховання, принцип зворотного зв'язку, принцип індивідуалізації у функціонуванні системи правового виховання, принцип підбору і розстановки кадрів, які здійснюють діяльність у сфері правового виховання.

Огляд юридичної літератури дає підстави стверджувати, що правове виховання та його механізм *тісно пов'язані з категорією правової свідомості*. Слід окремо відмітити, що у юридичній науковій літературі існує точка зору, що суспільна правова свідомість і правова свідомість виховуваних є функціональними елементами механізму правового виховання [4, с. 483].

Дана точка зору, на наш погляд, є цілком обґрунтованою, так як в результаті здійснення правового виховання із суспільної правової свідомості переносяться правові ідеї і настанови у свідомість правовиховуваних. Таким чином, правове виховання у певній мірі є вихованням правосвідомості.

На думку І. О. Ільїна, єдиним правильним шляхом до всіх реформ є поступове виховання правосвідомості. Автор зазначає, що удосконалювати право не означає приймати нові закони, а більш глибоко й адекватно виховувати [5, с. 24] суспільство в цілому та окремих його членів. Таким чином, маємо підстави зазначити, що І. О. Ільїн ефективність системи права та системи законодавства ставить у залежність від ефективності та якості правового виховання, виховання правосвідомості.

З огляду на те, що у широкому розумінні правове виховання тісно пов'язане з категорією правової соціалізації, особливо цінними для нашого дисертаційного дослідження також є висновки наукової праці В. Н. Кудрявцева і В. П. Казимирчука [6].

На думку вчених-правознавців, для того, щоб особистість оволоділа системою соціальних норм, які діють у суспільстві і соціальних групах, необхідна безпосередня, активна участь людини у складних процесах соціальної взаємодії. Тобто, кожна людина з метою отримання соціальних знань, у тому числі і правових, повинна приймати активну участь у колективній діяльності. У різних сферах суспільних відносин людині необхідна суспільна практика, яку вона отримує в процесі реалізації власних соціально-важливих суспільних цілей та ідеалів [6].

З огляду на зазначене, маємо підстави підкреслити, що неможливо отримати повні правові знання лише під час вивчення положень закону. Знання змісту норм і принципів права певною мірою обумовлені активністю особи у суспільстві, рівнем її соціалізації.

У процесі правової соціалізації (отже, і правового виховання) особистість отримує правові знання *про норми та принципи права*. Звідси випливає, що однією із *ознак механізму правового виховання (функціональних елементів) є його зв'язок із нормами права*, які внаслідок впливу суб'єкта правового виховання на об'єкти правового виховання стають частиною правосвідомості останніх.

Окрім зазначених властивостей, однією зі специфічних характеристик *механізму правового виховання є те, що він здійснюється за допомогою певних засобів і способів* – інструментів, які сприяють втіленню цілей правового виховання у життя, досягненню конкретного результату. Такого роду засоби застосовуються суб'єктом правового виховання і певною мірою обумовлені своєрідністю механізму управління правовим вихованням [1, с. 14].

У юридичній науковій літературі існує точка зору, згідно з якою усю сукупність засобів і способів механізму правового виховання слід поділяти на засоби примусу, переконання, інформування [7, с. 23]. На наш погляд, дана класифікація засобів і способів механізму правового виховання є досить логічною і зваженою. Проте вважаємо за доцільне окремо відмітити, що вибір засобу і способу механізму правового виховання, з однієї сторони, залежить від особливостей суб'єкта правового виховання, а з іншої – від специфіки об'єкта правовиховного впливу.

Результатом дії механізму правового виховання є *рівень правової вихованості особи і правова культура* [4, с. 484].

Слід окремо зазначити, що правова вихованість – це комплексна характеристика, що фокусує в собі найрізноманітніші риси і гідності, правові чесноти особистості. Змістовно вона зумовлена знанням громадянином законів, необхідних для життя, роботи та поведіння у побуті, розумінням своїх правових можливостей, чинного порядку, юридичного (зокрема судового)

захисту прав та інтересів, готовністю до звернення до правоохоронних органів і правників, знанням меж необхідної оборони та деякими іншими юридичними вміннями [2, с. 119].

Слід окремо відмітити, що правова вихованість окремих громадян, соціальних груп і всього населення обумовлює «процвітання» держави, адже освічені у правовому полі громадяни займають активну позицію в усіх сферах суспільного життя: політичній, економічній, соціально-культурній тощо, що є запорукою розбудови правової держави і громадянського суспільства, стабільності та економічного розвитку держави.

Окрім специфічних рис, механізм правового виховання як процес формування достатнього рівня правосвідомості та правової культури особи включає у свій склад *низку структурних елементів*.

Іншими словами, *механізм правового виховання у духовному внутрішньому зрізі можна зобразити у вигляді таких стадій* [4, с. 483]:

1) накопичення правових знань (інформаційний елемент) [8, с. 65];

2) формування ставлення до права та виховання установки на правомірну поведінку (оціночно-регулятивний елемент) [9, с. 41];

3) виховання почуття необхідності правомірної поведінки (когнітивний, поведінковий елемент).

Одним із перших, базових елементів у структурі механізму правового виховання є *інформаційний елемент*. Зміст інформаційного аспекту правового виховання складають правові знання та юридичні технології.

Інформація є необхідною складовою, підґрунтям будь-якої поведінки. У свою чергу, правова інформація обумовлює певною мірою вид і тип правової поведінки.

Зважаючи на зазначене, а також беручи до уваги те, що початковою метою правового виховання є підвищення рівня правової поінформованості громадян, цілком логічно, на нашу думку, що процес виховання має розпочинатися із засвоєння елементарних правових норм. Поступово ж кількість правової інформації повинна збільшуватися [2, с. 154]. Крім цього, правові знання, які особа має отримати під час її правового виховання, мають бути багатограними та різносторонніми.

На наш погляд, окремо слід зазначити, що правові знання суб'єктом правового виховання мають диференціюватися залежно від їх ступеня складності і предметної глибини. Від успішності диференціації правових знань певною мірою залежить якість їх опанування об'єктом правового виховання.

Проте рівень правової вихованості особи залежить не лише від систематизованості та глибини її правових знань. Для ефективності правового виховання є важливим *оціночно-регулятивний елемент*.

У даному контексті, на нашу думку, слід окремо звернути увагу на аналіз такої правової категорії, як «правова настанова» [10, с. 92]. Саме вона у процесі правового виховання виступає базовим елементом, який визначає сутність ставлення до права і є елементом, що пов'язує правову свідомість особи і її соціально-правову активність.

Звернімо окремо увагу на те, що правова настанова є різновидом соціальної настанови і має низку специфічних ознак, що обумовлені особливою природою права.

До числа основних характеристик правової настанови, на наш погляд, справедливо віднести: формальну визначеність, забезпечення державним примусом, динамізм, загальнообов'язковість.

Показово, що саме вищевикладеними ознаками правові норми відрізняються від інших видів соціальних норм.

Враховуючи вищевикладене, маємо підстави визнати, що сутність правової настанови є «схильність» до сприйняття певної норми права, її оцінки, готовність до вчинення дій, які мають юридичне значення. Виходячи з цього, є підстави визнати *правову настанову базовим елементом, передумовою правомірної поведінки особи*.

Завершальною, кінцевою *стадією у механізмі правового виховання є виховання почуття необхідності правомірної поведінки* (когнітивний, поведінковий елемент).

Слід окремо відмітити, що найвищим рівнем правової поведінки, кінцевою метою правового виховання є *правова активність особистості*. У науковій юридичній літературі правова активність особистості традиційно визначається як елемент, складова правосвідомості [11, с. 5]. Правова активність, як правило, розглядається як активне ставлення і психологічна готовність людини до здійснення соціально корисних дій у сфері правового регулювання [11, с. 6]. Вона складає «когнітивний аспект правового виховання і розуміється як реалізуюча здатність особистості, ступінь інтенсивності її правової діяльності, усвідомленого прояву правових властивостей особистості» [12, с. 178].

Активна правомірна поведінка визначається як «свідома, ініціативна система правомірних дій громадян, пов'язана з додатковими витратами їх особистого часу, життєвих сил, іноді й фінансових ресурсів, спрямована на підтримку законності і правопорядку, на захист як публічних, так і приватних інтересів громадян» [13, с. 102].

Зважаючи на вищевикладене, вважаємо за доцільне звернути увагу на те, що правова активність і правомірна поведінка є не тотожними, хоча взаємопов'язаними поняттями. Сутність першої полягає у психологічній готовності діяти соціально-корисно для суспільства і держави. Натомість, правова поведінка являє собою сукупність дій суб'єкта права, що відповідають вимогам норм права.

Висновки. Отже, на підставі вищевикладеного у даному розділі маємо підстави зробити наступні висновки.

Механізм правового виховання являє собою певний процес (сукупність стадій, функціональних елементів), в результаті здійснення якого зі суспільної правової свідомості переносяться правові ідеї і настанови у свідомість правовиховуваних.

Механізм правового виховання як окрема правова категорія, має низку суттєвих ознак.

По-перше, механізм правового виховання має власну систему координат. У системі принципів правового виховання слід розрізняти дві основні групи основоположних ідей: загальні принципи та організаційно-функціональні принципи правового виховання.

По-друге, функціональними елементами механізму правового виховання є суспільна правова свідомість, правова свідомість виховуваних, норми права, засоби і способи правового виховання.

По-третє, результатом дії механізму правового виховання є рівень правової вихованості особи і правова культура.

По-четверте, механізм правового виховання як процес формування достатнього рівня правосвідомості та правової культури особи включає у свій склад низку структурних елементів. Іншими словами, механізм правового виховання у духовному внутрішньому зрізі можна зобразити у вигляді таких стадій: а) накопичення правових знань (інформаційний елемент); б) формування ставлення до права та виховання установки на правомірну поведінку (оціночно-регулятивний елемент); в) виховання почуття необхідності правомірної поведінки (когнітивний, поведінковий елемент).

Література:

1. Долгополов О. А. Организация правового воспитания в современной России: дис. канд. юрид. наук: 12.00.11, 12.00.01 / О. А. Долгополов. – М., 2003. – 232 с.
2. Правове виховання в сучасній Україні: [монографія / А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін.; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. – Х.: Право, 2010. – 368 с.
3. Вступ до теорії правових систем / О. В. Зайчук, В. С. Журавський, Н. М. Оніщенко та ін.; за заг. ред. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрид. думка, 2006. – 432 с.
4. Скаун О. Ф. Теорія держави і права: [підручник] / Скаун О. Ф. (пер. з рос.). – Х.: Консум, 2001. – 656 с.
5. Ильин И. А. О сущности правосознания / И. А. Ильин. – М.: Рарог, 1993. – 235 с.
6. Кудрявцев В. Н. Современная социология права: [учебник] / В. Н. Кудрявцев, В. П. Казимирчук. – М.: Юрист, 1995. – 297 с.
7. Окусов А. П. Культура управления / А. П. Окусов. – Ростов на Дону: Изд-во РГУ, 1989. – 152 с.
8. Баглай М. В. Дорога к свободе / М. В. Баглай. – М.: Международные отношения, 1994. – 320 с.
9. Белканов Е. А. Лояльность правосознания / Е. А. Белканов // Российский юридический журнал. – 1996. – № 3. – С. 41-44.
10. Щегорцов В. А. Социология правосознания / В. А. Щегорцов. – М.: Мысль, 1981. – 174 с.
11. Розин В. М. Юридическое мышление / В. М. Розин // Вопросы методологии. – 1996. – № 1. – С. 3-8.
12. Гойман В. И. Действие права (методологический анализ). / В. И. Гойман. – М.: Академия МВД РФ, 1992. – 832 с.
13. Шульга А. М. Загальнотеоретичні аспекти правомірної поведінки особи: [монографія] / А. М. Шульга. – Х.: Майдан. – 2013. – 412 с.

Федосеева С. В. Понятие, признаки и структура механизма правового воспитания

Аннотация. В статье устанавливаются и анализируются особенности механизма правового воспитания. Автор определил, что механизм правового воспитания имеет собственную систему координат. К функциональным элементам механизма правового воспитания автор относит: общественное правосознание, правосознание воспитуемых, нормы права, средства и способы правового воспитания. В статье установлено, что результатом действия механизма правового воспитания есть уровень правовой воспитанности личности и правовая культура. В статье определены и проанализированы стадии механизма правового воспитания.

Ключевые слова: механизм правового воспитания, правовое воспитание, стадии механизма правового воспитания, признаки механизма правового воспитания, правовое сознание, правовая установка, правовое поведение, правовая культура.

Fedoseeva S. Concept, signs and structure of the mechanism of legal education

Summary. The author defines the mechanism of legal education as a process (set of stages, functional elements), as a result of which public legal awareness and legal ideas tolerated guidelines in human consciousness. The author establishes and analyzes the essential features of the mechanism of legal education as a separate legal category. The article states that the mechanism of legal education has its own co-ordinate system. The author proposes the system of legal education principles distinguish between two main groups of fundamental ideas: general principles and organizational and functional principles of legal education.

Key words: mechanism of legal education, legal education, stages of the mechanism legal education, signs of the mechanism of legal education, legal consciousness, legal installation, legal behavior, legal culture.